

О. В. Малюта

ORCID: 0000-0003-1970-7260

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця

O. Maliuta

O. Bogomolets National Medical University

**ЕКОНОМІЧНА ТА ГУМАНІТАРНА СПІВПРАЦЯ
УКРАЇНИ І ШВЕЙЦАРІЇ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ —
У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХ СТ.**

*Economic and Humanitarian Cooperation between Ukraine
and Switzerland (Late 18th — 20th Cent.)*

У статті вивчено еміграцію швейцарців наприкінці ХVІІІ ст. — в першій чверті ХХ ст. в українські землі й те, як вони налагоджували там соціальне підприємництво, співпрацю у розвитку економіки, господарства, промисловості, у військовій, медико-санітарній галузях. Зроблено висновок, що швейцарська еміграція в українські землі в досліджуваний період була системною, сприяла розвитку економіки, інфраструктури, формуванню нових населених пунктів, фермерських господарств, прискорювала модернізацію та індустріалізацію.

Ключові слова: Україна, Швейцарія, економічна співпраця, гуманітарна співпраця, українська державність, соборність.

In Ukrainian historiography there is a lack of studies that would explore the development of Ukrainian social entrepreneurship in the international arena and its connections with Swiss entrepreneurship in particular. The main purpose of this research is to study and analyze the process of establishing Swiss social entrepreneurship in the Ukrainian lands and to determine the consequences of the strategic Ukrainian-Swiss Confederation economic partnership in the late 18th — in the first quarter of the 20th cent. The sources for writing this article are constituted by the documents regarding the general context economic situation of that time, foreign policy of the Ukrainian People's Republic, the financial condition of the Extraordinary Diplomatic Mission of the Ukrainian People's Republic in Switzerland, copies of protocols of the Ordinary trade and financial mission of the Ukrainian People's Republic in Switzerland. These documents are available at the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine in the collections 3696 (Ministry of Foreign Affairs of the Ukrainian People's Republic), 4211 (Extraordinary Diplomatic Mission of the Ukrainian People's Republic in Switzerland). The methodological foundations of the study are

derived from the general principles of scientific knowledge, which are the principles of historicism, objectivity, and systemic approach to the study of available data. The general methods, such as analysis, synthesis, classification, verification, as well as methods peculiar to history as a science, for instance, biographical and diachronic methods, were used. In this article the author comprehensively studies and covers the creation of the economic strategic partnership between Switzerland and Ukraine, the establishment of agricultural entrepreneurship in the farms of Zurichthal, Shabo, Osnova, New Lansi. The article also explores the diplomatic cooperation between Switzerland and Ukraine from the first quarter of the 19th century to first quarter of the 20th century. The author concludes that Swiss emigration to Ukrainian lands in the late 18th — 19th centuries was systemic and contributed to the development of the economy and infrastructure, launched the formation of new settlements and farms, as well as accelerated the processes of modernization and industrialization. Zurichthal, Neu-Zurichtal, New Lansi, Osnova, Shabo and their products were internationally competitive and were known on the world market. Swiss business in Ukraine contributed to the development of the Ukrainian economy and implemented the approach of economic modernization of the highly developed world countries into Ukrainian economy.

Keywords: Ukraine, Switzerland (Swiss Confederation), economic partnership, humanitarian cooperation, Ukrainian statehood, unity.

Міжнародні гарантії «вічного нейтралітету», надані Швейцарії в першій чверті XIX ст., сприяли поширенню європейської політичної еміграції до Цюриха та Женеви. Світова довіра дала підстави започаткувати тут 1863 р. найбільший у світі міжнародний добродійний гуманітарний рух Червоного Хреста, а за понад півстоліття відкрити у Женеві штаб-квартиру безпекової і миротворчої Ліги Націй, а згодом Організації Об'єднаних Націй. Поступово Швейцарія стала одним із провідних фінансових центрів світу, найбільших у світі експортерів капіталу з найстабільнішою валютою і доброю репутацією банків, розвинутими високими технологіями, високою обороноздатністю й безпекою.

Дослідження економічної та гуманітарної співпраці України й Швейцарії наприкінці XVIII — у першій чверті XX ст. набуває актуальності з погляду аналізу впливу на українську економіку швейцарського підприємництва та побудови взаємовигідних міжнародних відносин. Промислова революція наприкінці XVIII — у XIX ст. спричинила еміграцію швейцарців до Російської імперії й сприяла зародженню швейцарських промислових і аграрних підприємств в українських землях. Швейцарські дослідники Д. Драйер, П. Колмер, Й. Фогелі, К.-Г. Штрауб вивчали історію європейської інтеграції Швейцарії та Росії (побіжно згадували українські землі) в моменти позбавлення України можливості представляти себе

як самостійного партнера в зовнішній співпраці, У. Раубер (Rauber, U. 1985, S. 460) дослідив швейцарську промисловість у Росії, зокрема підприємництво родини Енні з Ененди, побіжно розглядав українські землі як південь Росії. Виникнення в XIX ст. в українських землях міських колоній і аграрних поселень Швейцарії (Цюрихтал, Шабо, Основа) стало об'єктом наукових студій істориків Г. Гетте та Г. Молоткова (Гетте, Г. & Молотков, Г. 2014а, с. 81–86; Гетте, Г. & Молотков, Г. 2014b, с. 52–59). Причини еміграції зі Швейцарії, створення перших аграрних поселень у південноукраїнських землях дослідив доктор історії П. Коллмер у Цюриху (Коллмер, П. 2019, с. 8–28), утворення поселення Шабо — доктор юридичних та філологічних наук О. Мевлі у Лозанні (Мевлі, О. 2019, с. 29–45), виникнення швейцарських поселень Цюрихталя і Ней-Цюрихталя детально описав український історик Ю. Лаптев (Лаптев, Ю. 2019, с. 65–88), Шабо — доктор теології Ж.-П. Бастиан у Страсбурзі (Бастиан, Ж.-П. 2019, с. 124–149) тощо. Ці дослідження доповнюють одне одного. Аташе місії УНР у США, кінорежисер Є. Слабченко у книзі подав короткі відомості про те, як швейцарський дипломат Шарль Пікте де Рошмон створив господарство Нове Лансі, а женевський радник Л. Ревійо — господарство «Женевка» (Слабченко, Є. 2016, 495 с.). Вийшов науковий збірник «Україна — Швейцарія: маловідомі сторінки історії та сучасність» (Матяш, І., упор. 2020), який назвав багатьох швейцарських підприємців початку XX ст. у розрізі історії громад Києва, Краматорська, Одеси, Харкова, не розглядаючи при цьому західноукраїнські землі й Крим.

Проблема економічної та гуманітарної співпраці між Україною та Швейцарією наприкінці XVIII — у першій чверті XX ст. не була предметом спеціальних наукових досліджень. Методологічними основами її розкриття є принципи наукового пізнання: історизм, системність, об'єктивність, конкретність істини. Застосовано філософські, загальнонаукові (аналіз, синтез, класифікація, верифікація), спеціальні — історичні (проблемно-хронологічний, біографічний, діахронний) групи методів.

Джерелами написання статті стали архівні матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, інформація з тогочасних періодичних видань, опубліковані документи. В українській історіографії лише в окремих дослідженнях згадано одне — два швейцарські поселення на півдні України, що вповні не розкрило вплив швейцарців на розвиток економіки. Водночас швейцарське підприємництво полишило по собі чимало господарств і підприємств у різних галузях української економіки.

Мета статті: визначити основні особливості налагодження швейцарського підприємництва на українських землях, дослідити наслідки впливу економічного партнерства українських і швейцарських підприємців на укра-

їнську економіку, їхньої гуманітарної співпраці — на державотворення 1917–1921 рр. Для досягнення мети розв’яжемо такі завдання:

- вивчити виникнення наприкінці XVIII — у першій чверті XX ст. в українських землях господарств і підприємств зі швейцарським капіталом і вплив двостороннього партнерства на українську економіку;
- простежити гуманітарну співпрацю й дипломатичні відносини України та Швейцарії у першій чверті XX ст. та показати їх місце у державотворенні на українських землях.

Наприкінці XVIII ст. українці та швейцарці співпрацювали у сільському господарстві, промисловості, військовій галузі. Інтереси швейцарських громадян з 1820 р. в Одесі, з 1902 р. — у Києві представляли консульства Швейцарії (Kollmer, P. 2016). Промисловий переворот спонукав швейцарців відкривати власні справи, зокрема й на незаселених південноукраїнських землях. Маніфест Катерини II дозволив іноземцям оселитись у різних губерніях Російської імперії. Через потребу захистити відвойовані в турків південноукраїнські землі та Крим їх прискорено заселяли селянами, відставними солдатами, греками, вірменами, німцями (Гетте, Г. & Молотков, Г. 2014b, с. 52). Уповільнену індустріалізацію в Російській імперії прискорили висококваліфіковані швейцарські промисловці, ремісники, безземельні селяни (Гетте, Г. & Молотков, Г. 2014а, с. 8). Указ імператора Олександра I від 20 лютого 1804 р. визначив майновий ценз для переселенців у сумі понад 300 гульденів, вимагав досвіду роботи в рільництві, тваринництві, садівництві, виноградарстві. Переселенців звільнили від військової повинності, закріпачення, забезпечили 60-ма десятинами землі на сім’ю, встановили 30-річне пільгове оподаткування (Лаптев, Ю. 2019, с. 66) (10 років не оподатковували землю), гарантували свободу віросповідання (Кашенко, С. & Кашенко, Е. & Иванова, И. 2019, с. 61).

Бойові дії французької армії на території Швейцарії наприкінці XVIII ст., примусова служба в армії загарбників, ліквідація самоврядування й порушення політичних свобод, введення нових податків (Райнхардт, В. 2013, с. 48), голод 1800 р. викликали супротив і боротьбу швейцарців за політичні права й нейтралітет власної країни. Віденський конгрес 1815 р. визнав і забезпечив гарантії національної безпеки й нейтралітету Швейцарії. В Конституції Швейцарської конфедерації від 1848 р. 25 кантонів з різною історією, чотирма офіційними мовами, головними католицьким і протестантським віросповіданнями поступилися частиною суверенітету на користь політичної нації¹. Українські землі стали для швейцарського капіталу ринком, куди інвестували під час запізнилої індустріалізації. В Російській імперії з кінця XVII ст. по 1917 р. жило близько 25 тис. швейцарських громадян. Дехто з них у 1701–1945 рр. реемігрував до Швейцарії (Коллмер, П. 2019, с. 13).

¹ Зустріч з Вольфом Ліндером, 2019. URL: <https://cutt.ly/ww32I3>.

Постійний з 1855 р. потік франкомовних швейцарців посилювався в 1860–1870-х рр. через економічну кризу (Мевлі, О. 2019, с. 39).

Порушені на початку XIX ст. торгівельні зв'язки з постачальником сукна на Великою Британію змусили Російську імперію розвивати власну текстильну промисловість: російська армія для обмундирування потребувала сукна й інших тканин. Швейцарський капітал допоміг відкрити текстильні підприємства в імперії: 1786 р. – фабрику тканини у Крюкові на Полтавщині¹, 1797 р. – панчішну майстерню в м. Махнівка Подільської губ. (Машкін, О. 2009, с. 149).

Частина швейцарських переселенців в Україні у XIX — на початку XX ст. розвивали сільське господарство на незаселених землях, тому дослідники назвали іноземне освоєння нових земель «аграрною колонізацією». Найбільші й найрозвинутіші швейцарські поселення в українських землях — Цюрихталь з дочірньою колонією Ней-Цюрихталь, Шабо та його дочірня колонія Основа. Швейцарські емігранти селились у містах чи селах окремо або групами сімей. Переселенський рух з Швейцарії до Криму 1803 р. очолив збанкрутілий цюрихський торгівець Г. Ешер. 228 швейцарських переселенців дісталися до Криму (Лаптев, Ю. 2019, с. 67, 68). Переселенці, з-поміж яких 136 уродженців швейцарського німецькомовного кантону Цюрих (Гетте, Г. & Молотков, Г. 2014а, с. 53), отримали землі, заснували на місці покинутого татарського села Джейлав-Сарай поселення Цюрихталь (Коллмер, П. 2019, с. 21). Очікування швейцарців не справдилися: сімейний наділ був 23 дес., оплата за кожну по 20 коп. Вісім поселень швейцарського колоністського округу (Судак, Гейльбрун, Гельцерберг Феодосійського пов., Цюрихталь) і німецьких переселенців у Нейзацькому колоністському окрузі (Нейзац, Фриденталь, Розенталь, Кроненталь Симферопольського пов.) отримали назву Mutterkolonien.

Швейцарці в 31 господарстві Цюрихталю вели зернове господарство, вівчарство, садівництво, виноградарство, на прибутки з яких збудували млин, церкву, школу (Див.: Лаптев, Ю. 2019, с. 66–69). Сільське господарство стало основною справою колишніх текстильників (Гетте, Г. & Молотков, Г. 2014b, с. 54). Цюрихталь отримав прибутки від Кримської війни: продавав провіант для російської армії й вигідно набував нові землі. 1860 р. розбагатілі поселенці Цюрихталю заснували дочірню колонію — с. Ней-Цюрихталь (Вербрюс, Родники, зараз Новий Цюрихталь) і колонію Карамін (Грюненталь, зараз с. Михайлівка) (Див. детальніше: Лаптев, Ю. 2019, с. 68–70, 74). Поселенці вирощували породу молочних корів «червона німкеня», німецьких коней. Вівчарством швейцарці займалися до 1860-х рр. Після збільшення попиту й ціни на хліб, пасовища виорали, поголів'я худоби зменшили (Лаптев, Ю. 2019, с. 77). 1882 р. Цюрихталь став центром волості, його домо-

¹ Коваленко О. Історія Кременчука в контексті німецької колонізації. URL: <https://cutt.ly/oYZHrz3>

господарства мали покращену інфраструктуру. В Цюрихталі відкрили училище (1905), аптеку (1910), пошту, кузню (Лаптев, Ю. 2019, с. 71, 72). У 70 дворах Цюрихталя 1914 р. жило 382 місцевих і 259 найманих працівників. У спільній власності 57 дворів було 4813 дес. землі (5256 га). Швейцарські поселенці ідентифікували себе з німцями, при цьому були російськими підданими швейцарського походження. Поселенці населених пунктів Цюрихталь (у 1915–1917 рр. — Святогір'я), Ней-Цюрихталь (у 1915–1917 рр. — Родники), Конграт, Менгермен Німецький, Джепарт-Юрт, Бесют, Чорний Кіш, Ішунь, Челебі-Елі, Каракул, одна родина в поселенні Судак походили з Швейцарії (Лаптев, Ю. 2019, с. 73, 74).

Відповідно до царського указу від 1827 р. іноземці могли торгувати в Росії швейцарською великою рогатою худобою, тонкорунними вівцями. У Російську імперію з Європи довозили домашню худобу елітних порід за спрощеною процедурою. Спочатку іноземні, потім вітчизняні підприємці розводили тонкорунних овець, постачали їх до сусідніх губерній (Машкін, О. 2009, с. 144, 145). Батько декларації про постійний нейтралітет, забезпечений міжнародними гарантіями, ініціатор розширення кордонів Швейцарії, військовий і дипломат Шарль Пікте (з 1794 р. Пікте де Рошмон) 1787 р. відвідав Велику Британію, що спонукало його розвивати сільське господарство. Він намагався допомогти власній країні подолати затяжну європейську економічну кризу, наростити виробництво, вів найпрогресивнішими методами господарство, зрештою, став самостійно писати праці з аграрного господарства, розводив овець-мериносів і збудував відому за межами Женеви прядильну фабрику. Прибуткове вівчарство спонукало Пікте де Рошмона розширити володіння, заснувати овечу ферму за межами батьківщини. 1807 р. 20-річний син Шарля-Пікте де Рошмона — Шарль-Рене демонстрував женевську помпу імператору Олександру I. Імператор доручив губернаторові Одеси, герцогу Арману-Емануелю-Софі-Септемані-де Рішельє допомогти родині Рошмонів знайти землю. Шарль-Рене придбав у вересні 1808 р. за 35 верст від Одеси 9–12 тис. га землі. Уряд надав Пікте де Рошмону позику в 100 тис. руб. на 15 років для створення великого агрокомплексу. Господарство дозволили назвати Нове Лансі¹. Клопотання імператора Олександра про закупівлю в Женеві й відправлення для розведення на півдні Російської імперії 1500 мериносів іспанської породи 1809 р. задовольнили частково. Наполеон дозволив вивезти з Женеви лише 1 тис. мериносів (Слабченко, Є. 2016, с. 338). Підготовка мериносів до подорожі в Україну змусила Рошмона в умовах війни в Європі отримати концесію й дозвіл експортувати тварин, найняти досвідчених вівчарів, закупити провіант, дистанційно керувати будівництвом ферми в Новому Лансі. Сімей-

¹ Беглова Н. Притяжение Женеви. Женевцы в России Арман де Ришельё и Пикте де Рошмон, или Рассказ о том, как один женевец делал бизнес в России, 2014. URL: <https://cutt.ly/YYZKCMq>

не підприємство на Одещині очолив син — Шарль-Рене¹. 2 липня 1809 р. із Гран-Лансі в Україну Шарль Пікте де Рошмон відправив у супроводі сина 900 мериносів, копита яких захищали шкіряні черевики. 3 листопада 1809 р. прибуло лише 870 овець. Фермерське господарство Нове Лансі 1816 р. мало близько 13 тис. га й налічувало 1818 р. 10765 овець (Слабченко, Є. 2016, с. 338). Так в Україні було створено племінне овече господарство, вирощені в якому вівці надавали особливо цінний тип вовни, потрібний для надтонких тканин, виробів місцевих бомондів, армійського сукна².

1805 р. женевець, згодом консул і державний радник Л. Ревійо отримав від царського уряду за 28 км від Одеси та Нового Лансі 12 тис. дес. землі з кошарами на 10 тис. овець, 18 коней і волів та заснував господарство «Женевка». Родина відправила йому з Женеви 250 мериносів (вижив 231). Під час голоду в Швейцарії Л. Ревійо відрядив 1816 р. до Женеви вирощене у господарстві зерно. 12 тис. мериносів «Женевки» 1819 р. випасали українські чабани козацького походження. За три роки Л. Ревійо подарував 3 тис. мериносів женевському приятелю Одеуду, щоб організувати довкола Судака овечо-виноградарське господарство (Слабченко, Є. 2016, с. 339). Після повернення до Женеви Л. Ревійо 1825 р. став консулом, а господарство «Женевка» викупив Шарль-Рене. Через рік ферми Нове Лансі та «Женевка» мали 28 тис. га землі, понад 24 тис. голів великої рогатої худоби. Конкуренція з англійською вовною, яка з 1830-х рр. заповонила ринок, призвела до падіння цін. Шарль-Рене 1831 р. продав «Женевку», Нове Лансі реалізували 1856 р. Вовна швейцарських господарств, зокрема Нового Лансі, була найкращою в Європі³.

Російський імператор Олександр I під впливом свого наставника Ф. Лагарпа неподалік від Одеси, навколо Аккермана (нині Білгород-Дністровський), біля с. Шабаг (нині — село в Білгород-Дністровському р-ні Одеської обл.) виділив 4500 м² земель, на 170 з яких росли виноградники (Бастиан, Ж.-П. 2019, с. 134) для колонії швейцарських спеціалістів-виноградарів і виноробів (Гетте, Г. & Молотков, Г. 2014а, с. 54). Розводити виноградники мали на пісках на місці турецьких садків, яке турки назвали Ашабаг, тобто Нижній сад (Шишмарев, В. 2019, с. 195). Швейцарський ботанік Луї-Венсан (Венсен) Тардан із Веве 1820 р. отримав офіційний дозвіл переселяти франкомовних швейцарців із кантону Во до м. Аша-Абаг (Крим). Офіційна дата заснування колонії Шаба (Шабаг, Шабо) – 10 листопада 1822 р., час прибуття перших поселенців із кантону Во (Марусенко, М. & Миретина, М. 2019, с. 94).

¹ Беглова Н. Притяжение Женевы. Женевцы в России Арман де Ришельё и Пикте де Рошмон, или Рассказ о том, как один женевец делал бизнес в России, 2014. URL: <https://cutt.ly/YYZKCMq>

² Беглова Н. Притяжение Женевы. Женевцы в России Арман де Ришельё и Пикте де Рошмон, или Рассказ о том, как один женевец делал бизнес в России, 2014. URL: <https://cutt.ly/YYZKCMq>

³ Беглова Н. Притяжение Женевы. Женевцы в России Арман де Ришельё и Пикте де Рошмон, или Рассказ о том, как один женевец делал бизнес в России, 2014. URL: <https://cutt.ly/YYZKCMq>

В березні 1823 р. 24 швейцарські фахові виноградарі й землероби у Бессарабії на правому березі Дністровського лиману за 50 верст від Одеси на місці колишнього турецького поселення (Гетте, Г. & Молотков, Г. 2014b, с. 55) отримали сімейні наділи по 65 га, 36 виноградників, заснували колонію Шабаг (Грива, О. 2019, с. 151). У Шабо висадили в березні 1823 р. на 54 га землі 80 тис. виноградних живців (Бастіан, Ж.-П. 2019, с. 144, 145). Переселенці вирощували до 50 сортів винограду¹. 1852 р. у Шабо було 53 господарства, 269 колоністів (Марусенко, М. & Миретина, М. 2019, с. 94). 1924 р. у Шабо проживало близько 1 тис. осіб (Грива, О. 2019, с. 153). За століття кількість переселенців зросла у 12 разів, вони вдосконалили маловідому в Російській імперії технологію обробітку винограду. Швейцарці за 15 років культивували 30 привезених із Греції, Португалії, Угорщини, Франції сортів винограду, близько 2 тис. слив, вишень, груш, шовковиць. Швейцарські переселенці з 1830 р. у чотирикласній церковнопарафіяльній школі вивчали німецьку та французьку (мова діловодства до 1871 р.). У Шабо були найкращий у повіті духовий оркестр, конка, вокзал, кооперативний банк, споживчий кооператив, магазин (вміщував пошту, телеграф, овочесховище, млин, сироварню). Шабо з часом стало найбагатшою колонією Російської імперії (Гетте, Г. & Молотков, Г. 2014b, с. 55). Швейцарські виноградарі й винороби півдня Російської імперії за сприяння влади кантону Во налагодили збут продукції до німецької частини Швейцарії (Мевлі, О. 2019, с. 37). Ринком збуту для швейцарської продукції стала й Одеса (Грива, О. 2019, с. 152). Шабські виноградники стали найкращими в губернії, білі столові вина — відомими в Бессарабії й центральних російських містах. У Шабо успішно вирощували зернові, розвивали садівництво, скотарство, вівчарство, свинарство, птахівництво, рибальство. Через загальнообов'язкову військову повинність від 1877 р й нестачу землі частина виноробів 12 жовтня 1887 р. покинула Шабо (Грива, О. 2019, с. 154).

Франкомовні колоністи з Шабо Л. Гехлер, Ю. Майер, Ж. Жатон 1889 р. викупили для виноградарства в поміщика Несторова ділянку переміщуваних пісків на Дніпровському лимані площею 1,1 тис. га (Шишмарев, В. 2019, с. 201). Цими пісками з часів Катерини II особисто опікувався уряд, а названі підприємці 1890 р. заснували на цих землях дочірню колонію Шабо — с. Основа (згодом — Французька Основа, нині в складі Нової Каховки) (Гетте, Г. & Молотков, Г. 2014b, с. 56). Серед її зачинателів були 5 швейцарців. Деякі колоністи на час робіт приїздили до Основи, дехто продав землі й повернувся до Шабо. Щорічно збільшувана на 1–3% площа летючих пісків у 1820-х рр. становила 5,5 млн. га й у 1880-х рр. мала бути засаджена сосновим лісом (Шишмарев, В. 2019, с. 200, 201). 7 колоністів Основи

¹ Назаренко Е. Шабо — колонія швейцарських виноробів // День. 3 липня 1919. URL: <https://cutt.ly/PYZ4I8s>

1896 р. збудували власну бондарню, млин, дизельну електростанцію, магазин з поштовим бюро (Гетте, Г. & Молотков, Г. 2014b, с. 56, 57). У 1890-х рр. на 120-тис. км. сипучих пісків по течії Дніпра виникли поселення: Ключове, Лугове, Новий Судак (Нові Судаки), Нове Шабо (Шаба), Веселе (Шишмарев, В. 2019, с. 201, 202). Площа виноградників 1914 р. займала 4,2 тис. га, у 1918–1923 рр. — зменшилася на 53% (Шишмарев, В. 2019, с. 203).

Швейцарські поселення виникали і в інших місцевостях. 1836 р. 10 швейцарських сімей викупили у власника с. Мокрого Новоград-Волинського пов. Волинської губ. князя Любомирського 243 га землі й утворили селище Шрагдорф (називали також Швейцарією) (Дідух, В. & Нікітук, В. & Якубовська Т. 2016). Швейцарець Енні викупив кам'яногірський маєток (1748 га землі) на околиці Дашева Липовецького пов. Київської губ. та збудував Собську цукроварню¹. Г. Енні був співвласником Грушківського, Кальницького, Хреновецького, Вендичанського цукрових заводів на Поділлі². Засновником Вищеолчедаївського цукрового заводу став швейцарець Ю. Кронгельман³.

На початку ХХ ст. директором-розпорядником пайового товариства «Машинобудівельний завод “Прогрес”» у Бердичеві став Ф. Енні, директором правління — Г. Енні. Невдовзі весь основний капітал товариства (350 тис. руб.) був у руках братів Енні. Завод мав механічну майстерню, кузню, чавунно-ливарний цех із сушарками й вагранками, модельне, мідно-котельне відділення. Оскільки цукрова промисловість була провідною в країні, підприємство від 1903 р. повністю спеціалізувалося на випуску обладнання для цукрових та рафінадних заводів⁴.

У ХІХ — на початку ХХ ст. підросійська Україна була одним із найбільших центрів швейцарського виробництва на теренах імперії. Загалом, у Російську імперію інвестували на понад 300 млн. швейцарських франків, заснували близько 300 швейцарських промислових компаній. Швейцарські підприємці досягали різних новаторських економічних звершень (Kollmer, P. 2016). При цьому швейцарський капітал незначно був представлений в українській промисловості. У другій половині ХІХ ст. в центрі Галицького нафтового регіону — Бориславі, нафту й газ видобував з-поміж інших іноземних компаній незначний відсоток швейцарських⁵. Швейцарський капітал у розробці нафтових родовищ становив лише 10% від усіх інозем-

¹ Олійник В. Колоніальна експансія Південно-Західного краю, 2012. URL: <https://cutt.ly/pYZ5ndO>; Історія виникнення с. Дашів. URL: <https://cutt.ly/2YZ5Qiu>

² Білецький П. Іноземне представництво в Подільській губернії (1861–1917). Дис. ... к. і. н. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 101.

³ Білецький П. Іноземне представництво в Подільській губернії (1861–1917). Дис. ... к. і. н. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 25.

⁴ Бердичів у статусі міста (1845–1917 рр.), 2012. URL: <https://cutt.ly/xYZ5Mcd>

⁵ Микулич О. Історія та перспективи видобутку нафти в Бориславі, 2020. URL: <https://cutt.ly/EYZ6wkR>

них інвестицій (Білецький, В. & Гайко, Г. & Орловський В. 2000, с. 14)¹. Швейцарія в 1897–1908 рр. експортувала незначну кількість гасу, бензину, масел². Власне Швейцарія була одним із імпортерів галицької нафти (Пасіцька, О. 2019, с. 119).

На початку ХХ ст. швейцарські інвестиції в сумі 750 тис. руб. отримала в Одесі джутова фабрика (Левицький, В. 2019, с. 25).

Швейцарські технології забезпечували надання високоякісних послуг, розширювали їх обсяг. Швейцарська компанія «Дюфур і К^о» створила у Вінниці телефонну мережу (Шведун, В. 2009, с. 168).

В Купині Кам'янецького пов. Подільської губ. на межі ХІХ та ХХ ст. оновили водяний млин новітньою швейцарською (з фабрики Густава Даверіо в Цюриху) турбіною, що урухомлювала токарний, фрезерний, розточувальний, свердлильний верстати, динамо-машину. Населення містечка збільшило греблю, збудувало корпус для швейцарських машин. Швейцарське млинарське устаткування доставляли декілька залізничних вагонів. Купинська делегація пройшла річне навчання на фабриці Г. Даверіо³.

Швейцарці контролювали кондитерський ринок Києва (Гетте, Г. & Молотков, Г. 2014а, с. 83): інвестували в кондитерське виробництво, крамниці роздрібної торгівлі. Відомими київськими кондитерами швейцарського походження були Й. Трамер, М. Штифлер, Б. Семадені (Мошенський, С. 2014, с. 63). Швейцарська кондитерська з 1860 р. працювала в Києві. 1877 р. у місті відкрили «Швейцарську кондитерську Б. Семадені й Франконі» (після заміни партнера — «Семадені й Люрс»), 1878 р. — «Кондитерську Семадені» («Нова швейцарська кондитерська»). М. Штифлер і Б. Семадені з 1888 р. налагодили власне виробництво й торгівлю солодошами, відкрили підприємство «Мартін Штифлер» (фабрика кондитерських виробів, два магазини). Б. Семадені володів третиною майна новоствореної фірми «Мартін Штифлер», брав участь в управлінні підприємством. Б. Семадені заснував 1890 р. власні шоколадну й цукеркову фабрики. Син А.-В. Семадені мав бізнес із виготовлення тістечок. 1913 р. відкрили нове відділення кондитерської, розширили, а 1914 р. продали фабрику⁴.

Брати Вюрглери були акціонерами пайового товариства цукеркової фабрики «Валентин Єфімов». А. Вюрглер, директор в утвореній із неї, найбільшій у Києві Деміївській паровій фабриці шоколаду і цукерок «Валентин Єфімов» (зараз фабрика «Рошен») (Мошенський, С. 2014, с. 61, 63). Швейцарські кав'ярня-кондитерська «Франконі з Семадена», булочна братів Бос-

¹ Клапчук В. Таємниці Галицьких надр. Нафтовидобування у часи ЗУНР та міжвоєнний період, 2017. URL: <https://cutt.ly/3YZ6Cvi>

² Клапчук В. Нафтова та озокеритова лихоманка. Харків, 2016. URL: <https://cutt.ly/gYZ61yQ>

³ Див.: Поліщук Д. Останній водяний млин. Швейцарія і більшовицька контрабанда, 2011. URL: <https://cutt.ly/MYXwfu3>

⁴ Гамоля Н., Мокроусова О. Шоколадний Семадені // Контракти: електрон. версія газ. 2004. № 27. URL: <https://cutt.ly/kYXwKt2>

сі — Bossi & Bonifari працювали в Одесі. У Харкові в 1860-ті рр. відкрили молочний магазин (власник Г. Вітвер) (Гетте, Г. & Молотков, Г. 2014а, с. 83). Швейцарці разом із місцевими промисловцями організовували спільні підприємства. Зокрема, акціонерне товариство київського пивоварного заводу (1872 р., засновники М. Хряков, швейцарські компаньйони Г. і Ф. Енні, К. Вейссе (Мошенський, С. 2014, с. 61). Згадані А. і К. Вюрглери мали офіс на Хрещатику, 3 й постачали сільгоспмашини, механічне обладнання для цукроварень, пивоварень, винокурень¹. 15 грудня 1900 р. започаткували акціонерне товариство торгівлі технічними виробами «Брати К. і А. Вюрглер» (основний капітал 300 тис. руб., засновники й директори: К. Вюрглер, А. Вюрглер, Ю. Штюрц) (Мошенський, С. 2014, с. 63).

Швейцарський інженер Р. Майлларт заклав корпус залізобетонного заводу в Харкові, будував другий сталеплавильний завод у Кам'янській області Донських козаків. Його працівниками були швейцарці (Мошенський, С. 2014, с. 84, 85). Швейцарець Я. Гретер, згодом бельгійський консул, збудував найбільший у галузі машинобудівний Київський чавуноливарний і механічний завод (розпочав роботу 26 липня 1882 р.), з 1899 р. «Акціонерне товариство Київського машинобудівного і казанового заводу «Гретер і Криванек» (засновники і директори Я. Гретер, О. Криванек, Ф. Вітачек, власник — пайове товариство «Гретер, Криванек і Ко») (Мошенський, С. 2014, с. 61, 62). Статутний капітал акціонерного товариства становив 1 млн. руб. Контрольний пакет акцій був у Я. Гретера (324 акції)². Основний капітал товариства 1,25 млн. руб. поділили на 1250 акцій. 4 із 21 акціонера мали швейцарське підданство (Мошенський, С. 2014, с. 62). Підприємство виробляло устаткування для лісопильних, цегляних, цукрових, цукрорафінадних заводів, трамвайні й залізничні рейки, підвісні мости, власну модель парової машини (випущено 1896 р.). Компаньйони й акціонери заводу силами своєї фірми «Кукш і Лідке» збудували 1898 р. головний корпус Київського політехнічного інституту³. Я. Гретер був акціонером ЗАТ «Товариство київської міської залізниці»⁴. Завод власним коштом 1908 р. побудував близько 5 верст ширококоліїної залізничної гілки до станції Святошин (вартість колії 103 тис. руб.⁵), 1909 р. почав виготовляти перший у Російській імперії дизельний двигун. Перша Світова війна спричинила масовий відплив іноземних капіталів. Невдовзі власники продали підприємство.

Швейцарські переселенці створили колонії навколо швейцарських консульств у Києві й Одесі. Київському консульському округу (очільник

¹ Гамоля Н., Мокроусова О. Шоколадний Семадені // Контракти: електрон. версія газ. 2004. № 27. URL: <https://cutt.ly/CYXqG6U>

² Завод Большевик Гретер Яков. URL: <https://cutt.ly/gYXqmUu>

³ Завод Большевик Гретер Яков. URL: <https://cutt.ly/gYXqmUu>

⁴ Корнійчук Д. Київському трамваю — 120 років. Як він з'явився у місті // Журналіст. 2012. 18 червня. Історична правда 28 квітня 2020. URL: <https://cutt.ly/NYXqUu2>

⁵ Завод Большевик Гретер Яков. URL: <https://cutt.ly/gYXqmUu>

на кінець 1915 р. — Г. Енні, довірені особи: в Миколаєві — Ф. Штаєль, в Харкові — Е. Гретер, в Ялті — Е. Дюріг) підпорядковували шість українських губерній. Нечисленна швейцарська колонія Києва складалася з великих підприємців, власників заводів, службовців. Швейцарське консульство в Одесі (консул Одеського округу — Я. Еттерлін; почесний консул — Л. Жаке, віце-консул — А. Рішара) з 1889 р. стало генеральним (генеральний консул — Г. Фрейденрейх, канцлер — Е. Вей). Одеський консульський округ охопив сім губерній. Одеська колонія існувала з 1918 р. до лютого 1920 р. і включала до 400 осіб (Гетте, Г. & Молотков, Г. 2014а, с. 82, 84). Швейцарці заснували в Одесі комуну (пов'язана з підприємцями зі Сходу й Європи), що складалася 1817 р. з 42 швейцарських будинків (Бастиан, Ж.-П. 2019, с. 126, 127). Швейцарське консульство в Одесі опікувалось поселеннями Цюрихталі і Шабо¹. Більшість швейцарських дипломатів були українськими підприємцями

Проголошення УНР сприяло встановленню офіційних дипломатичних стосунків зі Швейцарією. Україна потребувала зовнішньої підтримки в розбудові власної держави. Дипломатичні контакти УНР і Швейцарія встановили і грудні 1917 р. з ініціативи українського уряду. Генеральний секретаріат УНР надав особистому ад'ютанту генерального секретаря військових справ С. Петлюри Г. Гасенку мандат від 14 грудня 1917 р. на здійснення спеціальної організаційно-інформаційної й розвідувальної дипломатичної місії² в Швейцарії, Франції, Австрії, Німеччині, Італії, США³. Г. Гасенко зустрівся з президентом і міністром закордонних справ Швейцарії. Дипломат створив і очолив Українське інформаційне бюро, в Женеві організував закордонний заклад УНР та українсько-швейцарський комерційний заклад⁴. Г. Гасенко мав у Швейцарії добрі стосунки з представниками країн Антанти. Та своїм інтерв'ю у виданні «L'Ukraine», на думку М. Василька, якому заважали антирумунські погляди Г. Гасенка, він нібито втрутився у внутрішні справи Румунії, котра перед країнами Антанти виступала за самостійну Україну, й зіпсував її ставлення до України⁵. 1918 р. Г. Гасенко став співзасновником у Женеві товариства пропаганди проти анексії Бессарабії до складу Румунії, очолив дипломатичну місію України в Румунії (через румунську окупацію Покуття дипломат самовільно розірвав дипло-

¹ Білоусова Л. Матеріали державного архіву Одеської області про діяльність іноземних консульств у Одесі в XIX — на початку XX століть. URL: <https://cutt.ly/WYXquNi>

² Дзюба Д. Георг де Гасенко. Порохівниця: електронна версія, 15 грудня 2017. URL: <https://cutt.ly/nYXrwt>

³ Гандзій О. «Якби йому жінку, як у Винниченка», 7 листопада 2019 р. URL: <https://cutt.ly/6YXrMk>

⁴ Дзюба Д. Георг де Гасенко. Порохівниця: електронна версія, 15 грудня 2017. URL: <https://cutt.ly/nYXrwt>

⁵ Справоздання М. Василька В. Темницькому (Берн 31 липня 1919) // Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921). К., 2016. С. 489.

матичні відносини УНР з Румунією). Г. Гасенко збирав серед українських емігрантів медикаменти та орендованим французьким літаком постачав їх українцям на фронт. Згодом здобутки Г. Гасенка, відомого інженера-конструктора, творця викупленого до Франції океаноплана «Морська блоха» (1923 р., швидкість — 200 км/год, двигун — 180 к. с., безперервний політ — 7 год.), винишувача підводних човнів, високо оцінювали швейцарці¹.

Інтереси українських громадян у Швейцарії представляли посольство Української держави в Берні, генеральне консульство в Цюриху (почесний консул С. Куоні, з 7 жовтня 1918 р. генеральний консул О. Вілінський²), консульство в Женеві (консул Є. Сокович³). Напівофіційний український консулат у Лозанні, згодом у Берні, очолювали Є. Бачинський, Є. Сокович. У складі Надзвичайної дипломатичної місії Української держави в Швейцарії у Берні працювали: радник Г. Білянкін⁴, Д. Андрієвський, О. Гладишовський⁵, О. Ван-дер Брігген⁶, службовці І. Добродієва⁷, В. Якубовський⁸, Біліц, Є. Лукасевич⁹.

Швейцарія 1918 р. визнала Україну й зміцнила з нею стосунки. У Швейцарії утворили Українську Національну Раду, що інформувала про Україну (Токаревський. 1918, 16 с.). Місія політичного департаменту швейцарського уряду (очолював її майор дю Буа) влітку 1918 р. відвідала Україну, була прийнята в гетьмана, провела зустрічі з українськими діячами. Дю Буа обстоював незалежність України у швейцарських газетах «Der Bund», «Neue Züricher Zeitung». Співпраця з нейтральною Швейцарією породжувала для П. Скоропадського можливість контактувати з Антантою. 27 липня 1918 р. дю Буа прийшов до висновку, що практично весь обсяг річних потреб у збіжжі (40 тис. 20-тонних вагонів) Швейцарія могла без труднощів імпортувати з України. Спроможність експорту України у звичайний рік становила 40 тис. вагонів (Сліпченко О. 2017, с. 722)¹⁰. У 9 українських губерніях у середньому збирали 18,5 млрд. т зернових і лише 2/3 хліба споживало населення України, решту експортували до різних країн (Токаревський. 1918, с. 11)¹¹.

Швейцарським консулом у Києві в 1917–1918 рр. був промисловець Г. Енні. На 24 грудня 1918 р. швейцарський консул у Києві В. Ренігер мав дипломатичну переписку від МЗС УНР¹² на безперешкодний виїзд

¹ Гандзій О. «Якби йому жінку, як у Винниченка», 7 листопада 2019 р. URL: <https://cutt.ly/6YXroMk>

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 213. Арк. 64–64 зв.

³ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 213. Арк. 4.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 6 зв.

⁵ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 213. Арк. 51.

⁶ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 6.

⁷ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 4. Арк. Арк. 11.

⁸ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 4. Арк. Арк. 12.

⁹ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 9.

¹⁰ Місія майора дю Буа // Україна дипломатична. К., 2017. Вип. 18. С. 715–723.

¹¹ Самостійна Україна. К. С. 16.

¹² ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 6.

з міста, переміщення залізницею через Голоби до Швейцарії й назад разом із дружиною Емілією й сином Адамом¹. 28 грудня 1918 р. консульське посвідчення для відвідин Донщини отримав дипломатичний кур'єр швейцарського уряду Е. Кобі. Вся офіційна кореспонденція в його запломбованих сумках на підставі міжнародного права не підлягала оглядові влади і військових².

Надзвичайна дипломатична місія другої УНР працювала у Швейцарії. Вона врегульовувала українські інтереси в країнах Європи й Америки. Головами місії були Є. Лукасевич, М. Василько, З. Курбас (секретар, виконував обов'язки голови). Основним осідком залишався Берн. Офіційно 24 січня 1919 р. місію очолив випускник Цюрихського університету, лікар, організатор Червоного Хреста в Україні Є. Лукасевич, міністр-резидент на посаді надзвичайного посла і уповноваженого міністра до Швейцарії. Його радником призначили Є. Соковича³. Дипломатичними представниками ЗУНР, а потім ЗОУНР під керівництвом Є. Лукасевича були секретар Г. Біленький, військово-морський аташе генерал Л. Дроздовський (з 25 жовтня 1918 — військовий агент Української держави у Швейцарії, з 9 травня 1919 його повноваження поширили на Італію (осідок у Берні) (Галайчук, Б. 1938, с. 38))⁴.

Швейцарський дипломатичний департамент на 17 січня 1919 р. офіційно прийняв Надзвичайну дипломатичну місію УНР у Швейцарії. Міністр-резидент, голова місії в Швейцарії Є. Лукасевич звернув увагу МЗС на фактичне провадження всіх консульських справ місією. Крім того, інтереси УНР представляли два консули, які не мали права й дозволу від Швейцарської конфедерації звершувати діяльність й не виконували своїх обов'язків⁵. Наказом МЗС УНР від 12 лютого 1919 р. № 62 ліквідували з 1 лютого 1919 р. генеральне консульство в Цюриху та консульство в Женеві⁶.

Посол Є. Лукасевич продав у Києві свій дім, за добрим курсом конвертував українські гроші у швейцарські франки й перетворився на власника колосального капіталу, який пропонував у формі позик українській інтелігенції (зокрема Є. Чикаленку) (Чикаленко, Є. 2005, с. 368–369). Дипломат замовив транспортування швейцарських товарів до Одеси, але через несплату за фрахт пароплава в Марселі французи вивантажили товари на берег. Швейцарські фабриканти планували заколот, після чого італійське посольство відмовилося надати візи Є. Лукасевичу та його родині⁷.

¹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 4.

² ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 2.

³ Журнали засідань Ради Народних Міністрів від 4 квітня 1919 р. № 95. 2006. Т. 1. С. 291.

⁴ Організація української дипломатичної служби // Альманах Червоної калини. Річник XVIII. Україна на дипломатичному фронті. Львів. С. 35–39.

⁵ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 6.

⁶ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 213. Арк. 4.

⁷ Справоздання М. Василька В. Темницькому (Берн, 22 липня 1920) // Архів Української Народної Республіки. С. 479–483.

Через черговий більшовицький наступ на Україну в лютому 1919 р. швейцарське консульство евакуювалося до Вінниці разом із урядом УНР. Швейцарський консул П. Бернгардт 1919 р. вивіз швейцарських колоністів з Харкова. 3 березня 1919 р. під керівництвом посла Я. Еттерліна до Швейцарії повернулися 53 поселенці швейцарської колонії в Одесі на наданому від французького уряду пароплаві «Lloyd Triestino», в травні — ще близько 150 швейцарців. Так закінчилась історія міських колоній Швейцарії (Гетте, Г. & Молотков, Г. 2014а, с. 85). Архівні документи свідчать, що консульство Швейцарії у Києві існувало, ймовірно, до жовтня 1919 р.¹

Багато зробила для популяризації України як потенційного торговельного партнера Швейцарії Надзвичайна торговельно-промислова місія до Франції, Італії, Бельгії. Ця місія за клопотанням українського посла в Швейцарії прагнула розширити повноваження й можливість експортувати українську продукцію до Швейцарії. Радники з Берна 19 березня 1919 р. надіслали міністрові народного господарства УНР доповідну записку про економічний розвиток і можливість експортувати українську продукцію. Її обґрунтували даними за 1915 р., щоб показати пропускну спроможність швейцарського ринку. Надзвичайна торговельно-промислова місія до Франції, Італії й Бельгії чекала в Берні дозволу французького посольства у Швейцарії в'їхати до Франції. Місія налагодила відносини з представниками швейцарської промисловості й фінансових кіл, сприяла розвитку торгівлі. УНР претендувала вийти до наповненого грошима швейцарського ринку. Площа Швейцарії за даними 1915 р. становила близько 4 млн. дес., населення — 3,8 млн. осіб. Високо розвинутими були виноградарство, скотарство, лісництво, фабрична промисловість. Поголів'я великої рогатої худоби сягало понад 1,6 млн. голів, коней 142 тис., свиней, овець, кіз — понад 1 млн. Ліси охопили 1,1 млн. га площі. У країні працювали 8216 фабрик і заводів. У Швейцарії була високою експортно-імпортна спроможність споживчого ринку: імпорт 1915 р. обраховували у 1680 млн. франків, експорт з країни — в 1670 млн. франків. Головну роль у швейцарському товарообміні відігравала Німеччина, що імпортувала на 433 млн. франків зі Швейцарії й майже на стільки само експортувала. Головними статтями імпорту були зернові на 248 млн. франків, хімічні продукти на 103 млн. франків, живі тварини на 57 млн. франків, цукор на 43 млн. франків, кам'яне вугілля на 125 млн. франків, залізо, чавун, сталь на 117 млн. франків². Головні статті експорту: вироби з шовку на 358 млн. франків, бавовни на суму 322 млн. франків, вовни — на 32 млн. франків, заліза на 192 млн. франків, хімічні — 91 млн. франків. Пуд пшениці на швейцарському ринку коштував близько 7,5 франків, яйця — від 10 до 20 сантиметрів штука, мед — близько 3 франків за кілограм, цукор — близь-

¹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 59. Арк. 37.

² ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 19.

ко 1 франка за кілограм. Перша Світова війна спричинила економічну кризу й для нейтральної Швейцарії. У 1914–1916 рр. на швейцарському ринку зросла вартість зернових: пшениці — орієнтовно з 25 до 45 франків, жита — з 19 до 35 франків, вівса і ячменю — з 22 до 41 франка. За два роки на швейцарському ринку зернові як імпортований товар у середньому на 54% піднялись у ціні. Довжина швейцарської залізничної колії становила 5260 км, країна мала 1617 паровозів, 5311 пасажирських, 14653 товарних вагонів. Незбалансований державний бюджет Швейцарії за 1915 р. мав 21 млн. франків дефіциту: прибуткова частина становила 78 млн., видаткова — 99 млн. Грошовий ринок Швейцарії на 1 січня 1917 р. забезпечував баланс швейцарського національного банку в сумі 1 млрд. франків балансових коштів, 474 млн. франків готівки. Загальний баланс готівки приватних банків перевищував 13 млрд. франків. Швейцарський ринок був насичений вільними грошима. Промисловість і грошовий ринок Швейцарії за 1915–1916 рр. зросли. Зазначені факти стали передумовою для налагодження відносин Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Швейцарії з індустріальними й фінансовими колами країни. Конкретні пропозиції до місії надали промисловці (чимало оферт з цінами, рахунками, каталогами) й банкіри (про забезпечення майбутнього товарообміну Швейцарії з Україною відповідними розрахунками в коштах). Швейцарські промисловці для налагодження тісних торгових і грошових відносин з Україною для освоєння (виходу на український ринок) утворили спеціальні товариства «Україна» та «Дніпро»¹. Українська валюта не визнавалась і не котирувалась на західних європейських біржах, через відсутність валюти держав Антанти у розпорядженні України планували обмінювати швейцарський крам у швейцарських франках (паритетній із золотом грошовій одиниці) на партію свого краму за чинними у Швейцарії конкурентними цінами. Розрахункові палати в Україні та Швейцарії робили компенсаційні обрахунки. Пуд пшениці у Швейцарії коштував близько 10 франків, пара черевиків — 60 франків. Швейцарія пару черевиків могла обміняти на 6 пудів пшениці. У мирний час вартість пуда пшениці в Україні була 30 крб., за умови її транспортування до Швейцарії зростала до 40 крб. Український уряд або кооперація на 6 пудах української пшениці могли втратити 120 руб. за умови її продажу до Швейцарії. Заробіток із продажу пари черевиків за 240 руб. покривав збитки з продажу пшениці. Така компенсаційна торгівля могла знизити вартість українського краму й піднести вартість української валюти. Продавати українські та купувати швейцарські товари за відсутності українського торгового апарату в Швейцарії можна було через Одесу або інший український порт. Такі умови обміну не вдовольнили швейцарських підприємців. Налагодження безперервного товарообміну вимагало необхідних для цього коштів у Швейцарії. Місія

¹ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 20.

потребувала 5–10 млн. франків для відкриття і роботи українського банку в Швейцарії¹. Українцям на 5 років пропонували за курсом 85% (5,5% росту, 2,55% комісії банкам) позику в 100 млн. швейцарських франків. Можливий курс для місії: 90%, ріст — 4%, 2% комісії банкам. Синдикат кількох десятків швейцарських фірм пропонував УНР електричні машини, динамо-машини, мотори, акумулятори, найкращу сталь з електричних печей, двигуни внутрішнього згорання, нафто-петроль-газо-мотори, локомотиви, трактори, продукти текстильної промисловості (сорочки, білизна), типографічне приладдя, алюмінієвий посуд, газові, водопровідні, металеві труби. Економічними й торговими інтересами Швейцарії, контролем її ринку в роки Першої Світової війни опікувалась Антанта. Швейцарці не мали власного виходу до моря. Антанта забезпечила швейцарський товарообіг через два порти: Сетт у Франції та Геную в Італії (постачала все потрібне для швейцарської промисловості, хліб, цукор, сирі матеріали)². Місія УНР просила міністра доручити їй закупити у Швейцарії та інших державах крам. Налагодження товарообміну з державами Антанти вимагало до 10 млн. грн., які місія просила виплатити голові місії П. Чижевському, доручити йому або представнику С. Перепелиці заснувати банк³. Надзвичайна фінансово-торговельна українська місія для Франції, Італії, Бельгії, Швейцарії (голова — П. Чижевський) приїхала навесні 1919 р. до Женеві. Рада Народних Міністрів УНР 8 травня 1919 р. поширила на Швейцарію права й обов'язки торговельно-фінансової місії до Франції, Бельгії, Італії⁴. Місія працювала до 30 червня 1919 р. За участі П. Чижевського 1919 р. утворили Український комітет, що пропагував самостійність України, та Український клуб у Женеві.

«Вістник Української Народної Республіки» інформував про спричинені політикою Антанти труднощі для Швейцарії у торгових справах. Перевозити швейцарські вироби через французький та італійський кордони було важко. Німеччина не чинила ніяких перепон у торгівлі із Швейцарією⁵. Тому налагодження товарно-економічних відносин потребували обидві сторони. Тодішня вінницька газета «Селянська громада» писала про заінтересованість Швейцарії в тому, щоб визнати Україну і встановити тісний економічний обмін. Швейцарська промисловість була заінтересована в цукрі, зерні, галицькій нафті. За роки війни у Швейцарії назбиралося взуття, одяг, металевих виробів, які вона за низькими цінами була готова експортувати до України. Торговельні товариства «Дніпро», «Україна» збиралися відправляти зі Швейцарії пароплави з товарами до України. Швейцарії потрібен був дозвіл на експорт своїх товарів. Пароплави, іноземні торговельні порти, українські порти пере-

¹ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 21.

² ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 22.

³ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 23.

⁴ Журнали засідань Ради Народних Міністрів № 124 від 08.05.1919 р. 2006. Т. 1. С. 341–342.

⁵ Торговельні труднощі Швейцарії // Вістник Української Народної Республіки, 18 липня 1919. Ч. 1.

бували в непевному становищі. Швейцарія могла передати Україні сільсько-господарські машини, паровози, бо електрифікувала свою залізницю. Зрештою, швейцарських промисловців цікавили економічні перспективи України, тому українська торговельна місія (голова П. Чижевський) мала успіх у Швейцарії. Заходами цієї місії в Женеві заснували українсько-швейцарську торговельну палату¹ (президент — швейцарський дипломат Ш. Ніколь, 1918–1928 рр.): випускала бюлетені, інформувала країни Європи про торгівлю і політико-самостійницькі прагнення України. До палати входили визначні швейцарські торгові представники і промисловці. У складі палати був економіст В. Пфлюгер, що в Україні вів перемовини з українським урядом.

Нелегким було реальне налагодження торговельних взаємин. Повірений швейцарського громадянина О. Гільперто, одесит Д. Дашченко, 21 січня 1919 р. просив міністра закордонних справ УНР розслідувати загарбання військом Директорії належних О. Гільперто (посвідчив документ, затверджений швейцарським консулом) двох вагонів (542243, 982131) тютюну зі станції Одеса Вантажна. Міністра просили повернути тютюн чи заплатити його вартість грошима. 22 травня доручили розслідувати військовому міністерству, повернути вагони мав начальник зміни². Відсутність постійного контролю української влади над українськими теренами, постійні зміни влади 1919 р. викликали занепокоєння у швейцарських громадян, які мали родинні зв'язки в Україні. Швейцарський громадянин Г. Графа турбувався про місце перебування й долю його тещі В. Бережної й тестя Т. Бережного (мешканці с. Ольховичі Звенигородського пов. Київської губ.). Їх розшукував 31 жовтня 1919 р. виконувач обов'язків голови надзвичайної місії УНР у Швейцарії М. Левицький³. При цьому, швейцарці й надалі прагнули зробити щось добре для України. Так, будівельник і представник фабрики автомобілістів «Графт і Сліфт», архітектор Куенц просив (орієнтовно 21 січня 1919 р.) міністра закордонних справ про посаду головного архітектора або урядовця, на користь якої він міг відмовитися від попередньої у Швейцарії. Куенц був фахівцем з будівництва житлових споруд і доріг, умів скласти калькуляцію всіх галузей будівництва⁴. Невідомо, чи задовольнили це прохання.

Надзвичайним послом і повноважним міністром УНР в Швейцарії 15 травня 1919 р. затвердили барона М. Василька⁵. Урочисту обітницю вірно служити УНР 18–26 листопада 1919 р. дали голова Надзвичайної української дипломатичної місії в Швейцарії М. Василько⁶, його заступник М. Левитський, радники місії Є. Сокович, Й. Райс, радник місії, начальник пресо-

¹ У. К. Швейцарія міняє товари на наш хліб і нафту // Селянська громада. Вінниця. 1919. 21 вересня. Ч. 14. С. 7

² ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 101. Арк. 11.

³ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 96. Арк. 4.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 101. Арк. 12.

⁵ Журнали засідань Ради Народних Міністрів від 09.05.1919 р. № 125. 2006. Т. 1. С. 343–344.

⁶ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 7.

го відділу Д. Дгиза, старший секретар С. Старосольський та інші службовці місії¹.

Міністр закордонних справ І. Темницький 15 серпня 1919 р. дозволив із сум посольства виплатити громадянам УНР, які зверталися безпосередньо або за участю громадських організацій, щомісячну допомогу в сумі до 5 тис. франків. Місія мала привілейоване становище: при виплатах 1 крб. прирівнювався до 1 франка².

Надзвичайна дипломатична місія УНР у Берні у період від 16 жовтня 1918 р. по 1 липня 1919 р. отримала близько 318 тис. швейцарських франків. Виплати для місії здійснювалися в англійській, французькій, німецькій, швейцарській валюти³. У розпорядженні місія УНР мала практично 61 тис. російських рублів царських часів й 251 тис. російських рублів Тимчасового уряду (керенок). Змогли конвертувати лише 37,5 тис. крб. на 43,1 тис. німецьких марок та практично 197 тис. крб. на 50 тис. швейцарських франків. Частково конвертовані російські рублі через заборону обігу в Швейцарії стали неконвертованими. У січні — лютому 1919 р. місія покривала понад 107 тис. швейцарських франків дефіциту свого бюджету за рахунок коштів з таємних та інформаційних фондів⁴. Місія УНР просила розраховуватися з нею у франках або англійських фунтах⁵. Голова місії УНР в Швейцарії М. Василько 25 липня 1919 р. просив забезпечити рівне становище зі службовцями інших місій і виплатити місії 72106 франків⁶.

Українські дипломати й політики використовували Швейцарію як майданчик для вирішення «українського питання». Уряд ЗУНР долав міжнародну ізоляцію нотами до Вашингтона і Лондона через американське й британське посольства у Швейцарії та Швеції (Макар, Ю. 2017, с. 85). Радник делегації ЗУНР на Паризькій мирній конференції С. Томашівський 10 березня 1919 р. приїхав до Берна, звернувся до В. Вільсона, Ж. Клемансо, Д. Ллойд Джорджа, А. Саландра, переслав копію ноти до Парижа про приїзд французького генерала Ж. Бартеlemi⁷. Меморіал про перемовини з поляками надіслало до Парижа американське посольство. С. Томашівський особисто поінформував американців про українські справи. Окремій військовій місії надав матеріали зі студювання етнографічних кордонів на території колишньої Австро-Угорщини⁸. Надіслав до Парижа 18 депеш⁹.

¹ Див.: ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 6, 8–11, 13–23; ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 1.

² ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 53.

³ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 213. Арк. 6.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 34.

⁵ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 42.

⁶ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 46.

⁷ ЦДАВО України. Ф. 3505. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 161.

⁸ ЦДАВО України. Ф. 3505. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 162.

⁹ ЦДАВО України. Ф. 3505. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 162 зв.; ЦДАВО України. Ф. 3752. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 24.

Світові лідери дізнавалися про Україну від дипломатів своїх держав у Швейцарії. Дипломат О. Севрюк (голова дипломатичної місії в Італії) та Левинський після повернення зі Швейцарії в Україну поінформували громадськість про настрої інших держав щодо України. Англія поважала непопушність права українського народу на самостійність. Японський посол у Швейцарії майже щотижня пересилав до Японії звіти про найважливіші події в Україні. Японія постійно цікавилась Україною і симпатизувала їй. Уряд Італії вжив усіх заходів для повернення до себе симпатій України¹. Проте голова надзвичайної дипломатичної місії УНР в Данії Д. Левицький наголошував на спекуляціях різних політичних сил швейцарською пресою, вважаючи за найшанованішу данську².

Голова надзвичайної дипломатичної місії УНР у Берні М. Василько 21 липня 1919 р. отримав повноваження від федерального радника Швейцарії Ф. Калондера, якому передав вірчу грамоту. Голова швейцарського політичного департаменту зовнішніх відносин Ч. Паравіціні взяв до уваги лист-представлення українського міністра закордонних справ на посаді голови офіційної місії України у Швейцарії, сподівався налагодити взаємні теплі відносини³. Ф. Калондер прийняв М. Василька і запевнив, що той факт, що Швейцарія на момент їх зустрічі не визнала Україну, був не необізнаністю Швейцарії в українських справах, а лише вмінням адаптуватися до вимог країн Антанти. Вчений і фахівець з безпеки Ф. Калондер мав відіграти величезну роль у роботі Ліги Націй, засідання якої мали відбутись у Женеві. Ф. Калондер запевнив М. Василька, що зробить ситуацію такою, щоб Швейцарія визнала Україну⁴. Швейцарські формальності завадили Президенту Швейцарії прийняти М. Василька як голову ще невизнаної держави⁵.

М. Василько 8 вересня 1919 р. вважав обов'язком представити себе Пласанту Стовалу, послу США до Швейцарії у 1913–1919 рр., щоб продовжити й зміцнити дуже перспективні реальні відносини зі США, котрі напередодні налагодила українська надзвичайна дипломатична місія у Вашингтоні. М. Василько просив визначити час дипломатичного візиту⁶, розуміючи, що місія УНР в Швейцарії могла шляхом співпраці зі США сприяти вирішенню «українського питання» й зміцнити позиції України в світі.

Голова місії УНР у Швейцарії М. Василько побоювався прийняття постанов щодо Галицької України, тому намагався випередити візит до Відня

¹ За кордоном // Новини Інформаційного бюро Армії Української Народної Республіки (м. Жмеринка). 16 лютого 1919. Ч. 9. С. 1.

² ЦДАВО України. Ф. 3513. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 40.

³ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 2.

⁴ Справоздання М. Василька В. Темницькому (Берн, 22 липня 1920) // Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921). Київ, 2016. С. 480, 479–483.

⁵ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 368. Арк. 1.

⁶ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 3.

Є. Петрушевича, та польська військова влада у грудні 1919 р. відмовила йому у візі на відвідини Варшави¹. М. Василько намагався досягнути консенсусу, представити за кордоном напрям політики С. Петлюри. Дипломат розраховував навідати С. Петлюру й особисто це йому запропонувати. Чекав розпоряджень міністра закордонних справ².

Доктора права та філософії, віце-президента Української Національної Ради Буковини В. Залозецького іменували 1919 р радником посольства ЗУНР у Відні. Щирий прихильник орієнтації на Англію й Америку налагодив з альянтами зв'язки, домігся відправлення продуктової місії альянсу до Західної України (очолили американські полковники Джонсон, Р. Батлер), розгорнув дипломатичну акцію у Берні в обороні правдивого інформування про Україну (Смаль-Стоцький, Р. 2008, с. 926). 7 травня 1920 р. В. Залозецький з Берна інформував про свої візити до Женеві: дискусії в Лізі Націй про поділ України, відвідини відомого йому зі Станіслава першого редактора «Журналь де Женеве». Планував у червні разом із міжнародним комітетом Червоного Хреста й комітетом надання допомоги дітям улаштувати чайний вечір, прибуток з якого мали віддати українським дітям, 50 з котрих мала прихистити Швейцарія³. 22 серпня 1920 р. у Женеві відбулося свято української культури для американців і французів. Витрачено 3000 франків, чистий прибуток у сумі 500 франків поділили між українськими й швейцарськими дітьми⁴. 1920 р. В. Залозецького С. Петлюра призначив радником посольства, пізніше — повіреним (з повноваженнями посла) УНР у Берні⁵. 23 березня 1920 р. В. Залозецький посвідчив документ МЗС до всіх учасників зовнішнього товарообміну України (урядових інституцій, громадських фінансових, кооперативних промислових і торговельних організацій) про закупівлю за кордоном рухомого складу (паротягів, вагонів, пароплавів, самоходів, грузовиків, автомобілів), станків, предметів, матеріалів, які використовували в залізничному, водному, автомобільному сполученні для задоволення всіх «стратегічних і економічних вимог». Оскільки Україна для власного товарообігу та виконання обов'язків з експорту за кордон збіжжя, цукру, сировини, потребувала залучення транспортної спроможності інших держав, закупівлі нового транспорту⁶.

М. Василько 16 травня 1920 р. клопотав про офіційне звільнення з-під санкцій у Німеччині українських грошей, дбав про офіційне звернення з приводу цього до найвищої ради союзників. Допомагав міністрові фінансів повернути з залишків і українських акредитивів у державному банку гроші

¹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 96. Арк. 1.

² ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 96. Арк. 2

³ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 368. Арк. 2.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 368. Арк. 2.

⁵ Спомини про Володимира Залозецького // Добржанський О., Старик, В. Бажаємо до України. Одеса: Маяк, 2008. С. 928.

⁶ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 18.

українських місій, потрібні для армії, налагодження внутрішнього адміністрування, економічного життя краю¹. Міністр закордонних справ А. Ніковський 2 червня 1920 р. рекомендував М. Васильку як голові місії впливати на європейську політичну думку, забезпечувати суверенність самостійної УНР, дружні дипломатичні відносини зі світовими урядами, остаточно закріпити міжнародне становище УНР, політично й економічно співіснувати з іншими державами². Заступник голови надзвичайної місії УНР у Швейцарії М. Левицький 7 червня 1920 р. повідомив МЗС про налагодження дружніх відносин між українською місією та польським урядом у Берні після офіційного визнання УНР з боку Польщі. Голови обох представництв обмежилися візитами, підтримували постійні відносини³.

УНР і Швейцарія постійно взаємодіяли у вирішенні гуманітарних та безпекових питань. Дипломатична місія в Берні відстежувала трансфер і перебування на території Швейцарії українських військовополонених, емігрантів, утікачів. Проте в країні не перебували військовополонені українці, часом її терени перетинали інтерновані й полонені емігранти або втікачі з Франції та Італії. Місія за можливості допомагала їм дістатися до України, інформувала про це МЗС УНР. Колишніх австрійських підданих-емігрантів, між якими було чимало українців, швейцарський уряд відряджав окремими потягами до Відня. Федеральний військовий департамент Швейцарії про кожне відправлення окремо інформував місію і посольство у Відні. Заступник голови місії УНР М. Левитський 16 серпня 1920 р. повідомив МЗС про відсутність у Швейцарії спеціальних місій, комісій, делегацій, агентур⁴.

За результатами домовленостей Міністерства народного господарства УНР і Червоного хреста 16 вересня 1919 р. до Гусятини прибув перший санітарний потяг у складі 5 закордонних лікарів, 14 сестер-жалібниць. Виконали тільки частину домовленостей: в Україну мали надійти ліки, дезінфекційні засоби, медико-санітарне майно⁵. Безперервні епідемії іспанського грипу, плямистого й черевного тифу, холери в Україні викликали занепокоєння, створювали загрозу населенню Європи. Постійні евакуації населення, брак медикаментів і санітарно-лікарської допомоги в Україні спричинили такі наслідки: за 2,5 року (з 1920) на тиф перехворіли понад 2 млн. осіб, на холеру — понад 58 тис. осіб, через голод 1920-х рр., за наявними у Червоного Хреста даними, померло понад 122 тис. осіб⁶. До вирішення таких гуманітарних проблем активно долучались українські емігранти й мережа Червоного хреста в усіх країнах Європи.

¹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 368. Арк. 3.

² ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 33.

³ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 368. Арк. 17.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 368. Арк. 24.

⁵ Приїзд санітарної валки Женевського комітету Червоного хреста // Селянська громада. 21 вересня 1919. Ч. 14. С. 7.

⁶ Закордонне представництво Українського Червоного Хреста. Берлін, 1919. С. 3, 5.

Надзвичайна дипломатична місія УНР у Швейцарії заплатила 1738 франків за зимове півріччя 1919–1920 рр. шкільних студій у швейцарських школах для 7 осіб, у Цюриху — на річне приготування їжі бідним громадянам, чим користувалися передусім студенти, допомагала їм матеріально¹.

Через скрутну ситуацію в УНР, вимушений виїзд державної влади зі столиці, боротьбу за територію, неможливість збирати податки й поповнювати скарбницю, розшматування українських земель за низкою міжнародних договорів на Паризькій мирній конференції, довелося залишити тільки найпотрібніші дипломатичні представництва, зменшити їхнє утримання. Тому дипломатичну роботу в Швейцарії міг собі дозволити далеко не кожен. Важливість діяльності дипломатичної місії УНР у Швейцарії визнавали в уряді, оцінювали її значення у забезпеченні соборності УНР, визнанні з боку інших країн. 24 серпня 1920 р. голові місії М. Васильку підпорядкували Надзвичайну дипломатичну місію УНР в Італії². 2 вересня 1920 р. М. Василько призначив радником з військових справ дипломатичної місії військового представника УНР в Італії українського патріота, знавця італійської, отамана І. Косака (підлягав особисто голові)³. Секретар департаменту «апостола миру» Папи Римського Бенедикта XV Майоні Валентіні повідомляв дипломата про можливість на 13 вересня 1920 р. приїхати до Італії приватно, проте це не передбачало будь-якого визнання УНР⁴. М. Василько прагнув формального представлення послом в Угорщині⁵, та невдовзі його вплив поширили на Угорщину. Про свою діяльність звітував товаришу міністра закордонних справ УНР професору О. Ейхельману⁶.

Штатний розклад Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Берні від 1 вересня 1920 р. передбачав (наказ голови від 23 серпня 1920 р.) таких працівників: голова місії М. Василько, заступник голови місії М. Левитський — зарплату зменшено з 2500 до 1500 франків, секретар С. Старосольський — з 1000 до 600 франків, директор канцелярії О. ван-дер-Брігген — з 1000 до 600 франків, канцелярський урядовець Л. Ганкевич — з 800 до 480 франків, друкарка-перекладачка О. Косач-Шимановська — з 1000 до 600 франків, референт пресового бюро Д. Донцов — 1500 франків, драгман Г. Чикаленко-Келлер — 600 франків⁷, службовець Р. Леруа. Щомісячні видатки місії становили 9600 франків⁸. Посади радника В. Залозецького (1500 франків), старшого урядника канцелярії В. Соколовського (1000 фран-

¹ Закордонне представництво Українського Червоного Хреста. Берлін, 1919. С. 85.

² ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 213. Арк. 10.

³ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 213. Арк. 14.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 213. Арк. 13, 13 зв.

⁵ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 213. Арк. 12.

⁶ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 70. Арк. 6.

⁷ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 70. Арк. 59.

⁸ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 6.

ків), допоміжний фонд ліквідували¹. Виплати урядовцям не забезпечували скромне проживання в Берні, змушували докладати з власних заощаджень до зарплати. М. Левитський 4 жовтня 1920 р. наполіг на підвищенні зарплати². Ще 29 серпня М. Василько попереджав міністра закордонних справ про вже скорочений з 20 червня 1920 р. бюджет місії до 20000 франків. Такі самі штати затвердили на липень і серпень. Останній бюджет місії становив 10000 франків, місячний бюджет попереднього голови місії без видатків на пресу й інформацію становив 42050 франків³. Від 1 січня 1921 р. до Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Італії та Швейцарії входили голова місії М. Василько, заступник голови М. Левитський, керівник справ, директор канцелярії О. ван дер Брігген, керівник пресової служби Д. Донцов, урядовці О. Косач, В. Соколовський. Щомісячні видатки місії становили 4800 франків⁴. Утримання місії в січні — березні 1921 р. становило понад 880 тис. франків⁵. Заступник голови місії УНР в Швейцарії 5 жовтня 1920 р. просив пресове бюро МЗС надсилати відомості з фронту, оскільки місія мала змогу передавати їх у європейську пресу, інформувати іноземну громадськість. Кілька разів на тиждень місія отримувала точні й детальні відомості про події на фронті⁶. Погане фінансування заважало виконанню інформаційної функції місії. Українське пресове бюро в Берні на 14 січня 1921 р. не могло передплатити всіх часописів Швейцарії. Тому пересилало до МЗС вирізки з незначною частиною нотаток про Україну з найважливіших газет. Повний огляд українських справ у швейцарській пресі міністерство мало отримувати з квартальних звітів пресового бюро⁷.

Секретар надзвичайної дипломатичної місії УНР в Швейцарії С. Старосольський (на червень 1920 р.⁸ — квітень 1921 р.⁹), випускник двох університетських факультетів, суддя найвищого трибуналу Відня, вважав обов'язком повсякчас служити національній справі, розумів тяжке фінансове становище України, та вже 3 вересня 1920 р. поінформував про неможливість при нужденній платі за кордоном налагоджувати відносини, приймати дипломатичні запрошення, бо «власне з самого патріотизму годі вижити»¹⁰.

Торговельні відносини між Україною та Швейцарією на 31 липня 1920 р. не велися (тому економічні або торгові документи УНР не оприлюднювали), швейцарські та українські громадяни були рівними у створенні в Україні про-

¹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 213. Арк. 59 зв.

² ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 213. Арк. 61.

³ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 213. Арк. 63а.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 213. Арк. 9, 9 зв.

⁵ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 9, 17 зв.

⁶ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 592. Арк. 20.

⁷ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 369. Арк. 11.

⁸ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 368. Арк. 18.

⁹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 70. Арк. 4 зв.

¹⁰ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 213. Арк. 57.

мислових чи торговельних підприємств¹. Опікуна економічних справ місії, радника Є. Соковича з березня 1920 р. перевели до Берліна, референт з економічних справ був відсутній (на 10 вересня 1920)². Радник інформував про природні багатства й економічне становище України впливові швейцарські кола, МЗС УНР — про економічний стан справ (торгівлі, промисловості, курсу валют). Підготовку економічних звітів доручили секретареві та керівнику консульського відділу місії С. Старосольському. Економічно-фінансова діяльність не входила до компетенції дипломатичної місії, її передали окремій фінансово-торговій місії з осередком у Женеві. Такі самі справи вели україно-швейцарська торгова палата в Женеві, представники українських кооперативів. На 10 травня 1921 р. УНР не була офіційно визнана з боку Швейцарії, але швейцарський уряд вважав українську місію в Берні акредитованою³.

Після участі у конференції у Спа М. Василько радив С. Петлюрі замінити склад дипломатичного представництва в Парижі⁴ й поїхав на прохання міністрів Х. Барановського та Б. Мартоса до Амстердама залагодити «чайну справу» у фірмі «Розеліус». Намагався допомогти обом міністрам повернути українські гроші, бо потрібно було знайти кошти для місії у Парижі та Лондоні⁵. 17 вересня 1920 р. дипломат поінформував міністра фінансів УНР Х. Барановського про спробу повернути через амстердамський торговельний суд⁶ декілька тисяч голландських гульденів (більшу від боргу України суму) за організованою посередництвом українських урядовців «чайною справою»: борги України за кожен фунт «старого чаю» по 32 центи, у той час як фунт свіжого чаю в Баварії коштував по 30 центів. Голова місії сподівався отримати гроші під час спільної подорожі з міністром до Відня⁷.

Після задоволення геополітичних інтересів і розподілу світу на Паризькій мирній конференції погляди провідних українських діячів у сподіванні справедливості були прикуті до Женеві та Ліги націй, яка могла вирішити долю українського народу. Є. Петрушевич звертався з нотами до Ліги націй. Делегація ЗУНР (керівник Є. Петрушевич) у складі: К. Левицький, С. Витвицький, Е. Брайтер у Женеві інформувала учасників загальних зборів Ліги Націй (15 листопада — 11 грудня 1920 р.) про польський окупаційний режим у Галичині, просила вирішити політичну долю Східної Гали-

¹ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 52.

² ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 85.

³ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 19 зв.

⁴ Справоздання М. Василька Симону Петлюрі (Берн 26 серпня 1920) // Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921). Київ, 2016. С. 525.

⁵ Справоздання М. Василька А. Ніковському (Спа, 17 липня 1920) // Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921). Київ, 2016. С. 515.

⁶ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 213. Арк. 11.

⁷ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 213. Арк. 11 зв.

чини¹. Створення самостійної держави зі Східної Галичини могли підтримати США, але вони не були в Найвищій Раді та Лізі Націй². Президент ЗУНР Є. Петрушевич подав 12 лютого 1921 р. про це ноту до Великої ради Ліги Націй у Женеві³, 29 березня 1921 р. — до голови Паризької конференції послів копії 29 оскаржень польського окупаційного режиму в Східній Галичині⁴. Ліга Націй прийняла одноголосну постанову (від 22 вересня 1922 р.): вирішити державне становище Східної Галичини. Президент ЗУНР Є. Петрушевич та Президія Української Національної Ради Східної Галичини 28 вересня 1922 р. просили Паризьку мирну конференцію послів не допустити на підставі міжнародних договорів, аби Польща провела у Східній Галичині вибори до польського сейму й сенату у Варшаві⁵.

Українська армія потребувала забезпечення й обмундирування, тому МЗС УНР надало Надзвичайній дипломатичній місії УНР у Швейцарії 1 березня 1921 р. пропозицію торговельного підприємства в Лозанні безпосередньо продемонструвати міністерствам народного господарства й військових справ зразок черевика та сукна. Їх своєчасно передали Головному отаманові та міністерству військових справ⁶.

Швейцарський інженер К. Вольф пропонував продати українському уряду близько 1 млн. уживаних, у доброму стані німецьких крісів піхотного зразка (модель 98 П). К. Вольф пропонував постачати потрібну амуніцію. Зразки й відомості міг надати з Мюнхена інженер Франц Гемберг, головний уповноважений К. Вольфа⁷. Секретар місії 17 червня 1921 р. про кріси поінформував МЗС УНР. Канцелярія міністра закордонних справ 22 червня 1921 р. передала матеріали на розгляд міністерству військових справ⁸. Начальник управи військового міністра полковник Безручко таємно інформував МЗС про неможливу закупівлю й довезення зброї до України. Радили виявити придатність до використання зразків К. Вольфа, інструктувати про можливість їх купити⁹. Таємна резолюція до надзвичайної місії уповноважила передати цю інформацію до Швейцарії¹⁰.

Федеральний політичний департамент Швейцарії через секретаря місії УНР В. Соколовського 13 липня 1921 р. просив МЗС негайно надати йому повний текст Ризького мирного договору (лютий 1921 р.) за можливості французькою або німецькою мовою. МЗС наказало українській місії в Поль-

¹ ЦДАВО України. Ф. 4440. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 300.

² ЦДАВО України. Ф. 4440. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 301.

³ ЦДАВО України. Ф. 4440. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 256.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 2192. Оп. 2. Спр. 21. Арк. 35.

⁵ ЦДАВО України. Ф. 2192. Оп. 2. Спр. 17. Арк. 6.

⁶ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 70. Арк. 1.

⁷ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 70. Арк. 7.

⁸ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 70. Арк. 8.

⁹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 70. Арк. 7 зв., 9.

¹⁰ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 70. Арк. 9.

щі негайно вислати для місії УНР у Швейцарії текст договору¹. Керівник справ місії УНР у Швейцарії (Берн) В. Соколовський повідомив до МЗС УНР про початок 29 серпня 1921 р. надзвичайних зборів Ліги націй в Женеві у справі Горішнього Шлезьку та 15 вересня 1921 р. чергових пленарних зборів².

Міністр закордонних справ УНР А. Ніковський таємно доручив керівникові справ дипломатичної місії в Швейцарії 28 вересня 1921 р., аби окремий відділ закордонних закупівель Військового міністерства зібрав інформацію, налагодив торгові стосунки з закордонним ринком у пошуку необхідних для української армії речей і матеріалів. Якнайшвидшу інформацію очікували зібрати в Німеччині, Австрії, Румунії, Чехії. Необхідно було поінформувати про заінтересовані в торгівлі з Україною торгово-промислові підприємства чи банки, їхні матеріальні засоби, речі, необхідні для української армії, підприємств-виробників військової амуніції, обставини продажу стратегічних запасів для України, забезпечення української армії великими кампаніями гуртових закупівель, наявність документів на вивезення речей, заборони на експорт, перелік найнадійніших для таких операцій фірм, пункти дешевого провезення закуплених речей (від 100 кг) до кордону з Польщею, гарантії, ціни. Українська армія потребувала одягу (10 позицій), взуття, шоломів, зброї, біноклів призматичних, труб Цейса, різної зброї, піпших кухонь, медико-санітарних матеріалів³.

Голова Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Швейцарії, міністр М. Василько 14 листопада 1921 р. призначив секретарем місії З. Курбаса й доручив йому бути повіреним у справах, заступати його в момент відсутності⁴. Вже 5 грудня голова доручив йому вислати до політичного департаменту ноту та декрет консулу С. Куоні⁵. 5 січня 1922 р. М. Василько просив секретаря місії З. Курбаса вжити заходів, аби швейцарське посольство у Відні дало візу на в'їзд до Швейцарії секретареві посольства М. Левицькому. Про отриману візу мали поінформувати голову місії⁶. Невдовзі секретар місії З. Курбас через брак коштів навіть на одяг просив голову місії подбати про підвищення у штатному розкладі з 1 січня 1922 р. його щомісячної зарплати до 250 франків (секретар до 1 вересня 1920 р. отримував 1 тис. франків) або одноразової допомоги з коштів місії⁷. Через припинення діяльності посольства УНР у Німеччині після укладення Рапалльського договору, М. Василько доручив З. Курбасу видавати паспорти особам, які виїздили з Німеччини за кордон. Йому надали 200 примірників паспортних

¹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 70. Арк. 10.

² ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 70. Арк. 12.

³ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 158. Арк. 57, 59.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 158. Арк. 62.

⁵ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 158. Арк. 65.

⁶ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 158. Арк. 71.

⁷ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 158. Арк. 81.

книжок¹. Невдовзі Організація для захисту інтересів українських біженців з Німеччини дбала про український паспорт для інженера Г. Гребеня². Після того, як М. Василька призначили послом до Німеччини, керівником надзвичайної дипломатичної місії УНР у Швейцарії був у 1923–1926 рр. консул З. Курбас.

Швейцарські поселення на українських землях Цюрихталь, Ней-Цюрихталь, Шабо у ХХ ст. процвітали. З 12 жовтня 1940 р. до відбуття останніх мешканців до Швейцарії Шабо поступово перестала існувати як колонія (Грива, О. 2019, с. 156, 158). У серпні 1941 р. нащадків швейцарських переселенців депортували з Криму до Середньої Азії. 1945 р. радянська влада перейменувала Цюрихталь на Золоте Поле, 1948 р. Ней-Цюрихталь — на Червоногвардійське (Лаптев, Ю. 2019, с. 76).

Отже, швейцарська еміграція в українські землі в кінці ХVІІІ — у ХІХ ст. сприяла розвитку української економіки, інфраструктури, утворенню нових населених пунктів, господарств, прискорила модернізацію й індустріалізацію промисловості, вихід українських товарів на світовий ринок. Про Цюрихталь, Ней-Цюрихталь, Нове Лансі, Основу, Шабо і їх конкурентну продукцію було відомо на світовому ринку. Швейцарський капітал влився у розвиток українського фінансово-економічного сектора, аграрного і промислового виробництва, було налагоджено співпрацю у військовій галузі. Швейцарське підприємництво допомагало українській економіці залучати досвід розвинутих західних країн: технічно забезпечило відстале господарство, допомагало відновити стратегічно важливі галузі, впровадити нові технології й техніку, прищепило підходи та методи господарювання, прискорило розвиток економіки. Значну підтримку україно-швейцарських ініціатив як українські, так і швейцарські громадяни знаходили в роботі дипломатичних відомств. Дипломатичний корпус Швейцарії у першій чверті ХІХ — першій чверті ХХ ст., заглиблений у фінансово-економічні процеси українських земель, мав підприємницькі інтереси, його представники були власниками або акціонерами великих виробництв. Швейцарський капітал запровадив в українських землях соціальне підприємництво, забезпечивши робочими місцями й продукцією місцеве населення, втілюючи у повсякденне життя українців культуру виробництва та соціального захисту робітників. Дипломатична співпраця українських державних утворень та Швейцарії в фінансово-економічній та військовій галузях у першій чверті ХХ ст. була доволі продуктивною.

Бастиан, Ж.-П. 2019. Эмиграция из кантона Во в Новороссию: колонизация Шабаг в 1822 г. *Судьбы Швейцарских колоний в Северном Причерноморье и Крыму ХІХ — начала ХХ века*. Лозанна — Санкт-Петербург: СВЕТ. С. 124–149.

¹ ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 158. Арк. 107.

² ЦДАВО України. Ф. 4211. Оп. 1. Спр. 158. Арк. 103.

- Білецький, В. & Гайко, Г. & Орловський, В. 2000. *Історія та перспективи нафтодобування*. Львів.
- Гетте, Г. & Молотков, Г. 2014а. Миські швейцарські колонії на півдні Російської імперії. *Чорноморський літопис*. Вип. 10. С. 81–86.
- Гетте, Г. & Молотков, Г. 2014б. Швейцарские аграрные колонии на юге Российской империи. *Історичний архів*. Вип. 12. С. 52–59.
- Грива, О. 2019. Швейцарская колония Шабо: история и современность. *Судьбы швейцарских колоний в Северном Причерноморье и в Крыму (XIX — начало XX века)*. Санкт-Петербург: Свет. С. 150–163.
- Дідух, В. & Нікітюк, В. & Якубовська Т. 2016. *Історія містечка Ярунь та його околиць до середини XX ст.* Тернопіль.
- Кащенко, С. & Кащенко, Е. & Иванова, И. 2019. Неудавшиеся попытки эмиграции из Швейцарии в южные регионы Российской империи в первой трети XIX в. *Судьбы швейцарских колоний в Северном Причерноморье и в Крыму (XIX — начало XX века)*. Санкт-Петербург: Свет. 46–64.
- Коллмер, П. 2019. История швейцарской эмиграции в Россию: состояние вопроса и перспективы исследования. *Судьбы швейцарских колоний в Северном Причерноморье и в Крыму (XIX — начало XX века)*. Санкт-Петербург: Свет. С. 8–28.
- Лаптев, Ю. 2019. Швейцарцы в Крыму: колония Цюрихталь: Исторический очерк. *Судьбы швейцарских колоний в Северном Причерноморье и в Крыму (XIX — начало XX века)*. Санкт-Петербург: Свет. С. 65–88.
- Макар, Ю. 2017. Українській дипломатії 100 років. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. Т. 35–36. С. 77–94.
- Марусенко, М. & Миретина, М. 2019. Швейцарские диалекты в Крыму и в Северном Причерноморье: лингво-идентичностный аспект. *Судьбы швейцарских колоний в Северном Причерноморье и в Крыму (XIX — начало XX века)*. Санкт-Петербург: Свет. С. 89–104.
- Матяш, І., упор. 2020. *Україна-Швейцарія: маловідомі сторінки історії та сучасність*. Берн, Київ.
- Машкін, О. 2009. Іноземні підприємці в економічному житті Східної України наприкінці XVIII — в першій половині XIX ст.: до загальної постановки теми. *Історія народного господарства та економічної думки України*. Вип. 42. С. 141–151.
- Мевли, О. 2019. Эмиграция в Россию в контексте истории кантона Во. *Судьбы швейцарских колоний в Северном Причерноморье и в Крыму (XIX — начало XX века)*. Санкт-Петербург: Свет. С. 29–45.
- Мошєньський, С. 2014. *Фінансові центри України та ринок цінних паперів індустріальної епохи*. Лондон: XLibris, 2014.
- Пасіцька, О. 2019. Розвиток нафтового бізнесу в Галичині від «нафтової столиці Європи» до кризи «галицької Каліфорнії». *Гілея*. Історичні науки. Вип. 142 (№ 3). Ч. 1. С. 118–122.
- Райнхардт, В. 2013. *Історія Швейцарії*. Москва: Весь мир.
- Слабченко, Є. 2016. *Дипломатична історія України*. Київ: Кліо.
- Сліпченко, О. 2017. Місія майора дю Буа. *Україна дипломатична*. Вип. 18. С. 715–723.
- Смаль-Стоцький, Р. 2008. Володимир Залозецький (У сімдесятиріччя лідера Буковини). В: *Добржанський, О. & Старик, В. Бажано до України: Змагання за українську державність на Україні у спогадах очевидців (1917–1921 рр.)*. Одеса: Маяк. С. 923–927

Токаревський. 1918. *Самостійна Україна (Визнання Української Народної Республіки європейськими державами і головні підстави державної і економічної незалежності України)*. Київ.

Чикаленко, Є. 2005. *Щоденник 1919–1920*. Київ; Нью-Йорк: Вид. О. Теліги.

Шведун, В. 2009. *Миттєвості з історії Вінниці*. Вінниця.

Шишмарев, В. 2019. Швейцарское поселение в Шабо. *Судьбы швейцарских колоний в Северном Причерноморье и в Крыму (XIX — начало XX века)*. Санкт-Петербург: Свет. С. 194–207.

Kollmer, P. 2016. *Wirtschaftlicher und Kultureller Austausch. Historisches Lexikon der Schweiz*. [Online]. Available at: <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/003376>

Rauber, U. 1985. *Schweizer Industrie in Russland: ein Beitrag zur Geschichte der industriellen Emigration, des Kapitalexportes und des Handels der Schweiz mit dem Zarenreich, 1760–1917*. Zürich: H. Rohr.

Bastian, Zh.-P. 2019. Jemigracija iz kantona Vo v Novorossiju: kolonizacija Shabag v 1822 g. [Emigration from the Canton of Vaud to Novorossiya: Colonization of Shabag in 1822] *Sud'by Shvejcarskih kolonij v Severnom Prichernomor'e i v Krymu XIX — nachalo XX veka*. Lozanna — Sankt-Peterburg: SVET. S. 124–149. [in Russian].

Biletskyi, V. & Haiko, H. & Orlovskiy V. 2000. *Istoriia ta perspektyvy naftovydobuvanniaiu [History and Prospects of oil Production]*. Lviv. [in Ukrainian].

Hette, H. & Molotkov, H. & 2014a. Miski shveitsarski kolonii na pıvdni Rosiiskoi imperii [Urban Swiss Colony in the South Russian Empire]. *Chornomorskyi litopys*. Vyp. 10. S. 81–86. [in Ukrainian].

Hette, H. & Molotkov, H. 2014b. Shvejcarskie agrarnye kolonii na juge Rossijskoj imperii [Swiss Agricultural Colonies in the South of the Russian Empire]. *Istorychnyi arkhiv*. Vyp. 12. S. 52–59. [in Russian].

Griva, O. 2019. Shvejcarskaja kolonija Shabo: istorija i sovremennost' [Swiss Colony Shabo: History and Modernity]. *Sud'by shvejcarskih kolonij v Severnom Prichernomor'e i v Krymu (XIX — nachalo XX veka)*. Sankt-Peterburg: Svet. S. 150–163. [in Russian].

Didukh, V. & Nikitiuk, V. & Yakubovska T. 2016. *Istoriia mistechka Yarusn ta yoho okolyts do seredyny XX st. [History of Town Yarusn and Its Outskirts]*. Ternopil. [in Ukrainian].

Kashhenko, S. & Kashhenko, E. & Ivanova, I. 2019. Neudavshiesja popytki jemigracii iz Shvejcarii v juzhnye regiony Rossijskoj imperii v pervoj treti XIX v. [Failed Attempts to Emigrate from Switzerland to the Southern Regions of the Russian Empire in the First Third of the 19th Century]. *Sud'by shvejcarskih kolonij v Severnom Prichernomor'e i v Krymu (XIX — nachalo XX veka)*. Sankt-Peterburg: Svet. S. 46–64. [in Russian].

Kollmer, P. 2019. Istoriya shvejcarskoj jemigracii v Rossiju: sostojanie voprosa i perspektivy issledovanija [The History of Swiss Emigration to Russia: State of the Art and Research Prospects]. *Sud'by shvejcarskih kolonij v Severnom Prichernomor'e i v Krymu (XIX — nachalo XX veka)*. Sankt-Peterburg: Svet. S. 8–28. [in Russian].

Laptev, Ju. 2019. Shvejcarcy v Krymu: kolonija Cjurihtal': Istoricheskij ocherk [The Swiss in Crimea: the Zurichtal Colony: A Historical Outline]. *Sud'by shvejcarskih kolonij v Severnom Prichernomor'e i v Krymu (XIX — nachalo XX veka)*. Sankt-Peterburg: Svet. S. 65–88. [in Russian].

Makar, Yu. 2017. Ukrainskii dyplomatii 100 rokiv [100 Years of Ukrainian Diplomacy]. *Istorko-politychni problemy suchasnoho svitu*. T. 35–36. S. 77–94. [in Ukrainian].

Marusenko, M. & Miretina, M. 2019. Shvejcarskie dialekty v Krymu i v Severnom Prichernomor'e: lingvo-identichnostnyj aspekt [Swiss Dialects in the Crimea and the Northern Black Sea Region: Linguistic-Identity Aspect]. *Sud'by shvejcarskih kolonij v Severnom Prichernomor'e i v Krymu (XIX — nachalo XX veka)*. Sankt-Peterburg: Svet. S. 89–104. [in Russian].

Matyash, I., upor. 2020. *Ukraina-Shveitsariia: malovidomi storinky istorii ta suchasnist [Ukraine-Switzerland: Little-Known Pages of History and Modernity]*. Bern, Kyiv. [in Ukrainian].

Mashkin, O. 2009. Inozemni pidprijemtsi v ekonomichnomu zhytti Skhidnoi Ukrainy naprykintsy XVIII — v pershii polovyni XIX st.: do zahalnoi postanovky temy [Foreign Entrepreneurs in the Economic Life of Eastern Ukraine in the Late XVIII — in the First Half of the XIX Century: to the General Statement of the Topic]. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy*. Vyp. 42. S. 141–151. [in Ukrainian].

Mevli, O. 2019. Jemigracija v Rossiju v kontekste istorii kantona Vo [Emigration to Russia in the Context of the History of the Canton of Vaud]. *Sud'by shvejcarskih kolonij v Severnom Prichernomor'e i v Krymu (XIX — nachalo XX veka)*. Sankt-Peterburg: Svet. S. 29–45. [in Russian].

Moshenskyi, S. 2014. *Finansovi tsentry Ukrainy ta rynek tsinnykh paperiv industrialnoi epokhy [Financial Centres of Ukraine and the Securities Market of the Industrial Era]*. London: XLibris, 2014. [in Ukrainian].

Rajnhardt, V. 2013. *Istoriija Shvejcarii [History of Switzerland]*. Moskva: Ves' mir. [in Russian].

Slabchenko, Ye. 2016. *Dyplomatychna istoriia Ukrainy [Diplomatic History of Ukraine]*. Kyiv: Klio. [in Ukrainian].

Shvedun, V. 2009. *Myttievosti z istorii Vinnytsi [Moments of History of Vinnytsia]*. Vinnytsia. [in Ukrainian].

Slipchenko, O. 2017. Misiia maiora diu Bua [Mission of Major du Bua]. *Ukraina dyplomatychna*. Vyp. 18. S. 715–723. [in Ukrainian].

Smal-Stotskyi, R. 2008. Volodymyr Zalozetskyi (U simdesiatyrichchia lidera Bukovyny) [Volodymyr Zalozetsky (In the 70th Anniversary of the Leader of Bukovyna)]. V: Dobrzhanskyi, O. & Staryk, V. *Bazhaemo do Ukrainy: Zmahannia za ukrainsku derzhavnist na Ukraini u spohadakh ochevydsiv (1917–1921 rr.)*. Odesa: Maiak. S. 923–927. [in Ukrainian].

Tokarevskyi. 1918. *Samostiina Ukraina (Vyznannia Ukrainskoi Narodnoi Respubliki yevropeiskymy derzhavamy i holovni pidstavy derzhavnoi i ekonomichnoi nezalezhnosti Ukrainy) [Independent Ukraine (Recognition of the Ukrainian People's Republic by European States and the Main Grounds for State and Economic Independence of Ukraine)]*. Kyiv. [in Ukrainian].

Chykalenko, Ye. 2005. *Shchodennyk 1919–1920 [Diary 1919–1920]*. Kyiv; New York: Vyd. O. Telihy. [in Ukrainian].

Shishmarev, V. 2019. Shvejcarskoe poselenie v Shabo [Swiss Settlement in Shabo]. *Sud'by shvejcarskih kolonij v Severnom Prichernomor'e i v Krymu (XIX — nachalo XX veka)*. Sankt-Peterburg: Svet. S. 194–207. [in Russian].

Kollmer, P. 2016. *Wirtschaftlicher und Kultureller Austausch. Historisches Lexikon der Schweiz*. [Online]. Available at: <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/003376> [in German].

Rauber, U. 1985. *Schweizer Industrie in Russland: ein Beitrag zur Geschichte der industriellen Emigration, des Kapitalexportes und des Handels der Schweiz mit dem Zarenreich, 1760–1917*. Zürich : H. Rohr. [in German].